

تحلیل گفتمان هویت زن مسلمان در سریال پایتخت ۶

نجمه تقوی* (نویسنده مسئول)

سید علی محمد رضوی**

چکیده

هدف: هدف از پژوهش حاضر دستیابی به گفتمان حاکم بر سریال پایتخت ۶ از منظر هویت زن مسلمان و شناخت چگونگی بهره‌گیری از نشانه‌های فرهنگی، رسانه‌ای و جنسیتی در بازنمایی هویت زن مسلمان در این سریال و همچنین دستیابی به ایدئولوژی برجسته معرفی هویت زن مسلمان در سریال یادشده است.

روش‌شناسی پژوهش: رویکرد این پژوهش کیفی است؛ بنابراین سیر پژوهش حاضر به این گونه است که با استفاده از روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف هویت زن مسلمان در سریال پایتخت ۶ مورد پژوهش قرار گرفته است.

یافته‌ها: در این پژوهش مفاهیم برگرفته از صحنه‌ها، نشانه‌های تصویری، دیالوگ‌ها، برداشت از متن، نقاط در تعارض هویت زن مسلمان و نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان از جنبه‌های مختلف (فردی، خانوادگی و اجتماعی) در سریال پایتخت ۶ مورد بررسی قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری: جمع‌بندی یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد سریال پایتخت ۶ روند موفق‌تری در ارائه هویت زن مسلمان در خانواده و اجتماع نداشته و آگاهی‌رسانی مناسبی برای جامعه در این زمینه انجام نداده است. بنابراین، در الگوهای بازنمایی‌شده، هویت‌ها، تعاملات و ارتباطات دچار تشتت و سردرگمی است و از فقدان یکپارچگی و انسجام رنج می‌برد. هویت زن در سریال پایتخت ۶ به صورت سرگردان در حال رفت‌وآمد بین دو گفتمان هویت اسلامی و گفتمان فمینیستی جاری در غرب است و عمده‌الگوی هویت زنان در سطح فردی، خانوادگی و اجتماعی به صورت التقاطی تابع هر دو گفتمان است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل گفتمان، هویت، زن مسلمان، سریال پایتخت

مقدمه

با بررسی مفاهیم کلیدی زن و جنسیت از دیدگاه اسلام و رهبران انقلاب اسلامی در می‌یابیم جایگاه زن در فرهنگ اسلامی به‌عنوان سازندگان خانواده، سربازان خط مقدم انقلاب، دور بودن از سنت و فرهنگ غربی، دارای ایمان آگاهانه، مایه آرامش و آسایش محیط خانواده و عقیف یاد شده است. در مقابل در فرهنگ غرب و در رسانه‌های جمعی، در طول سال‌های متمادی مسئله زن را در میدان‌های مختلف به‌صورت یک سرمایه و یک وسیله سوداگری درآورده و به‌عنوان ابزاری برای رسیدن به مقاصد خود مورد بحث و بررسی قرار می‌دهند و با استفاده از فرهنگ‌سازی‌های مختلف و تبلیغات گسترده اذهان مخاطب را دچار یک وسوسه و گمراهی بزرگ می‌کنند. رسانه‌ها و به‌ویژه تلویزیون به دلیل تأثیر عمیق اجتماعی و فرهنگی و به دلیل ابعاد فراگیرش به‌طور خاص از ارزش‌های ویژه‌ای برخوردار است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی سریال‌های متنوعی در سیمای جمهوری اسلامی ایران ساخته شد که در برخی از آن‌ها حضور زنان تحت‌الشعاع فضای فمینیستی قرار گرفته است و سازندگان این سریال‌ها هویت زنان را به‌گونه‌ای غیرمطلوب و براساس سلیق شخصی و متفاوت از رویکردهای دینی به تصویر می‌کشند. بر همین اساس ارائه و بازنمایی نامطلوب هویت زن در

برنامه‌های سیما می‌تواند تأثیرات جدی و مخربی بر پیکره بنیان خانواده، روابط انسانی، سبک زندگی و... بر جای گذارد. بنابراین لازم است این موارد در سریال‌های تلویزیونی شناسایی شود تا از این طریق در حوزه‌های تولید، سیاست‌گذاری و نظارت بر تهیه و پخش چنین آثاری تجدیدنظر صورت گیرد و تلاش گردد تا بیش‌ازپیش رویکردها و جهت‌گیری‌های اسلامی و دینی ما مورد توجه قرار گیرد.

در پژوهش حاضر ضمن بررسی ساحت‌های مختلف رمزگذاری، استفاده از نشانه‌های رسانه‌ای، فرهنگی و جنسیتی برای هویت زن مسلمان در سریال‌های تلویزیونی سیما جمهوری اسلامی (مورد مطالعه سریال پایتخت ۶) به تبیین چگونگی معرفی هویت زن مسلمان و شناخت گفتمان‌های موجود در سریال پایتخت ۶ خواهیم پرداخت. در واقع پرسش و هدف اصلی از پژوهش حاضر این است که به این نتیجه برسیم گفتمان حاکم بر سریال پایتخت ۶ از منظر هویت زن مسلمان به چه صورت است؟ و در بخش‌های مختلف به بررسی و تبیین شخصیت زنان از منظر هویت فردی، خانوادگی و اجتماعی آنان در این سریال پردازیم و همچنین در تلاشیم به شناختی از نشانه‌های فرهنگی، رسانه‌ای و جنسیتی استفاده شده در بازنمایی هویت زن مسلمان در سریال پایتخت ۶ دست پیدا کنیم.

هویت (Personal identity)، یکی از مهم‌ترین مسائل جوامع است. بی‌گمان، می‌توان گفت که هویت از نیازهای روانی انسان و پیش‌نیاز هرگونه زندگی جمعی است. هویت مجموعه معانی است که چگونه بودن را در خصوص نقش‌های اجتماعی به فرد القاء می‌کند و یا وضعیتی است که به فرد می‌گوید او کیست و مجموعه معانی را برای فرد تولید می‌کند که مرجع کیستی و چیستی او را تشکیل می‌دهد (چیت‌ساز قمی، ۱۳۸۳: ۷۴).

بررسی آیات الهی در مورد خلقت زن و مرد نیز نشان می‌دهد در تمامی اموری که به انسانیت آن‌ها مربوط می‌شود، وحدت و تساوی وجود دارد و منشأ خلقت، نفس واحدهایی است که سرمایه‌های گوناگونی در آن پیش‌بینی شده است. انسان از آن‌جا که موجودی دارای تکلیف و اختیار است، همواره در پی کمال مطلق و مقصد نهایی و خوشبختی همیشگی

است و به‌سوی آن در حرکت است و تا به اوج کمال ذاتی نرسد خوشبختی حقیقی را نمی‌یابد و کمال ذاتی نیز همان کمال عقلی، خلقی و جسمی است که در دستیابی به آن تفاوتی میان زن و مرد نیست. قرآن کریم با بیان معنوی بودن فضایل و رذایل، افتخارات دنیوی و طبیعی را نفی کرده، تفاوت‌هایی را که به جنسیت، نژاد و مانند آن بازگردند، با الفاظ صریح نفی کرده است و تقوای الهی را محور اصلی برای شناخت فضایل و رذایل معرفی می‌کند (حجرات: آیه ۱۳). هویت دینی زن مسلمان به‌معنای ویژگی‌ها، منزلت، حقوق و وظایفی است که هویت یک زن مسلمان را در ابعاد انسانی، خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تعیین می‌کند، که دارای ابعاد زیر است: ۱- از منظر انسانی: برابری زن و مرد در آفرینش. ۲- از منظر خانوادگی: نقش و جایگاه زن در خانواده به‌عنوان همسر و مادر. ۳- در مقوله اجتماعی- اقتصادی: مسائل مربوط به مالکیت، عفاف و حضور زنان در اجتماع. ۴- در مقوله سیاسی: مشارکت سیاسی، زمامداری، جهاد زنان (رفعت‌جاه و روح‌افزا، ۱۳۹۱: ۶۹).

در آموزه‌های اسلام، ارزش‌های انسانی که ملاک سنجش انسان‌هاست برای زن و مرد به‌طور یکسان ترسیم شده است. چون خاستگاه ارزش‌ها و فضائل نفس و روح انسان است نه جسم او و زن و مرد در نفس و روح تفاوت ندارند. جسم متفاوت زن و مرد و خصایص و ماهیت جسمی هر یک از «منشأ تفاوت زن و مرد» آن‌هاست؛ امری که باتوجه‌به واقعیت‌نگری قرآن و برای مشکل‌گشایی در آیات قرآن انعکاس پیدا کرده است. اسلام حقوق تکوینی برای زن و مرد قائل نشده است و هرگز امتیاز و ترجیح حقوقی برای مردان نسبت به زنان قائل نیست و اصل مساوات انسان‌ها را درباره زن و مرد رعایت کرده است. اسلام با تساوی حقوق زن و مرد مخالف نیست با تشابه حقوق آن‌ها مخالف است. زن و مرد به‌لحاظ تکوینی (یعنی از جهت زیستی، روانی و احساسات) به‌طور کامل از یکدیگر متمایزند. به دلیل همین تفاوت‌های تکوینی، تشابه حقوقی آن‌ها امکان‌پذیر نیست. جنسیت موجب می‌شود که زن و مرد تحت دو صنف از یک نوع واحد قرار گیرند. بنابراین، اختلاف و تمایز میان آن‌ها لازمه صفت‌شان است و براین اساس، تفاوت حقوقی میان آن‌ها ضروری است. بر همین اساس، تکلیف الهی که شرط آن داشتن آگاهی، قدرت و اختیار است، به همه انسان‌ها تعلق می‌گیرد

و به جنس خاصی اختصاص ندارد. بدین ترتیب، در نگرش الهی به زن، ضمن پذیرش تفاوت‌های طبیعی دو جنس، استقرار عدالت و تداوم نظام حیات بشر و تجلی و تبلور گوهر انسانیت در سایه تحقق تکالیف متقابل افراد امکان پذیر است (عطارزاده، ۱۳۸۷: ۶۰). بین اندیشمندان اسلامی، نظر امام خمینی، به‌عنوان بنیان‌گذار یک تحول اجتماعی عظیم نیز مورد توجه است. نگاه ایشان به زن نگاهی دقیق و مورد تأمل است. ایشان در تبیین جایگاه زنان بر هویت انسانی تأکید دارد و می‌فرماید: از نظر حقوق انسانی، تفاوتی بین زن و مرد نیست، زیرا هر دو انسان‌اند و زن حق دخالت در سرنوشت خود را همچون مرد دارد. در خصوص نقش‌های اجتماعی نیز، دخالت در امور سیاسی را وظیفه همه اقشار جامعه می‌دانند و زنان را نیز در این امر مؤثر می‌دانند. امام خمینی نقش زنان در پیشبرد انقلاب اسلامی را به دلیل نقش‌آفرینی خود آن‌ها و همچنین تشجیع و تشویق مردان منحصربه‌فرد بیان کردند. در بیانات حضرت امام خمینی، در کنار حضور اجتماعی زنان، تأکید بر خانواده و نقش‌های خانوادگی زن نیز دیده می‌شود و توجه به جایگاه مادری در حدی است که مادری به‌عنوان بالاترین شغل بیان می‌شود و بر همین اساس نقش زن را بالاتر از نقش مرد می‌داند نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است، برای اینکه بانوان علاوه بر خود، که یک قشر فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خود تربیت می‌کنند. خدمت مادر به جامعه از خدمت معلم بالاتر است، از خدمت همه کس بالاتر است؛ این امری است که انبیا می‌خواستند (نیک‌خواه قمصری و صادقی فسائی، ۱۳۹۱: ۲۳).

بین نظریه‌های مختلف در باب مسئله زنان، نظر اسلام جامعیت بیشتری دارد و برخلاف دیگر نظریه‌ها، که اغلب در قالب واکنشی به محیط پیرامون و مشکلات موجود زنان شکل گرفته است، نظر اسلام به‌صورت ایجابی و فارغ از چیستی وضعیت موجود به تبیین دیدگاه خود پیرامون مسئله زن پرداخته است.

پژوهش‌های مربوط به زنان و رسانه‌های تصویری به دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ برمی‌گردد. نتایج این پژوهش‌ها نشان می‌دهد این رسانه‌ها زنان را در نقش‌های جنسیتی متفاوتی نمایش می‌دهد. در میان پژوهش‌های خارجی مرتبط و جدید پیرامون این موضوع،

پژوهش‌های دهه ۱۹۹۰ از ادامه تغییرات در نمایش تصویر زنان و گاهی جابه‌جایی نقش‌ها در فیلم‌های تلویزیونی آمریکا و اروپا حکایت دارند. این تغییرات در گونه‌های تلویزیونی همچون سریال‌های خانوادگی نشان می‌دهد زنان مجرد، زنان شاغل، فعال و اجتماعی همانند دیگر خصلت‌ها به تصویر کشیده شده‌اند. در ایران نیز پژوهش‌های درخور توجهی به بازنمایی زنان در رسانه‌های تصویری پرداخته‌اند که با بررسی کلیدواژه‌های زن مسلمان، رسانه و سریال پایتخت می‌توان به سرفصل‌های ذیل اشاره کرد:

- سیمبر و رضاپور (۱۳۹۷) در پژوهش خود به بررسی «جایگاه زنان در گفتمان رهبران انقلاب اسلامی» پرداخته‌اند. پژوهش به صورت مداوم بر مقوله‌هایی همچون ارزش‌های اسلامی، انسانیت، برابری، مقام مادر، شجاعت، حق و تکلیف قائل شدن برای مشارکت در تعیین سرنوشت زنان تأکید کرده و با ترفیع جایگاه زنان در همه شئون زندگی فردی و اجتماعی مبین وظیفه زن در ساخت و حفاظت از نظم سیاسی مبتنی بر اسلام است.
- بانکی‌پور (۱۳۹۳) در خصوص زن در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای مجموعه‌ای پنج جلدی با عنوان کلی «نقش و رسالت زن» ذیل موضوعات «عفاف و حجاب در سبک زندگی ایرانی اسلامی»، «الگوی زن»، «زن و خانواده»، «جایگاه و مسائل زنان در اسلام و تجدد» و «عرصه‌های حضور اجتماعی زن» تدوین کرده است.
- کرمانی (۱۳۹۰) کتابی با عنوان «زن و بازیابی هویت حقیقی» در چهار حوزه، کلیات، بعد فردی، خانوادگی و اجتماعی منتشر کرده است. عمده آنچه در این کتاب دیده می‌شود تنظیم بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در قالب سرفصل‌هایی است که فاقد نظام و شاکله‌ای دقیق بین این موضوع با دیگر موضوعات است.
- هرمزی‌زاده، صلواتیان و قاسمی‌تبار (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان «بازنمایی روابط خانوادگی در فصل‌های چهارگانه مجموعه تلویزیونی «پایتخت»» را منتشر کرده‌اند که هدف از این پژوهش مطالعه بازنمایی روابط خانوادگی در فصل‌های چهارگانه مجموعه تلویزیونی «پایتخت» است و از روش نشانه‌شناسی جان فیسک بهره برده

شد و نتایج پژوهش نشان می‌دهد که مجموعه‌ای از دلالت‌های فرهنگی بر روابط سرشار از صمیمیت و نزدیکی اعضای خانواده دلالت دارند.

- فتحی‌نیا و زردار (۱۳۹۲) در پژوهش «بازنمایی اقوام ایرانی در مجموعه‌های پربیننده تلویزیونی» به نحوه بازنمایی مازنی‌ها در مجموعه تلویزیونی پایتخت و شناسایی رمزگان‌ها و کلیشه‌های مورد استفاده در این بازنمایی پرداخته‌اند.

- فلاح‌برندق و هرمزی‌زاده (۱۳۸۸) پژوهش «نشانه‌شناسی سریال‌های پربیننده با تأکید بر اخلاق؛ مطالعه موردی سریال پایتخت» را تهیه و منتشر کرده‌اند که این مقاله به نشانه‌شناسی مقوله‌های اخلاقی در سریال پایتخت پرداخته است. با استفاده از نظریات اخلاقی مطرح شده در چارچوب نظری این پژوهش، برای تحلیل داده‌ها از روش نشانه‌شناسی پنج رمزگان بارت استفاده شده است و نشان می‌دهد فضای حاکم بر شهر تهران به‌گونه‌ای است که افراد برای حل مشکلات‌شان دست به کارهای غیراخلاقی می‌زنند و انجام برخی رفتارهای غیراخلاقی، موجب رسیدن به اهداف می‌شود.

- حاتمی و مذهبی (۱۳۹۰) در پژوهش «رسانه و نگرش زنان به هویت جنسی خود» هویت جنسی زنان و ارتباط آن با رسانه‌های مدرن و تغییرات منتج از آن را مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند.

در مجموع پیشینه‌های مورد بررسی، یا در مصادیق خود، سریال پایتخت را از مناظر دیگری مورد بررسی قرار داده‌اند یا اینکه موضوع و مفهوم زن را با رویکرد متفاوت از هدف این پژوهش، مورد پژوهش قرار داده‌اند. بنابراین هیچکدام با رویکرد اسلامی هویت زن به تحلیل گفتمان سریال پایتخت ۶ نپرداخته‌اند.

روش‌شناسی

هدف تحلیل گفتمان آن است که نشان دهد چگونه زمینه (بافت)‌های سیاسی، فرهنگی،

تاریخی، اجتماعی و شناختی کاربرد زبان و ارتباطات بر محتوا، معانی، ساختارها یا

استراتژی‌های متن تأثیر می‌گذارند و نیز چگونه گفتمان بر شکل‌گیری ساختارها و بسترهای یادشده تأثیر می‌گذارد (فرقانی، ۱۳۸۴: ۳۴). تحلیل گفتمان یک اصطلاح برای مطالعه قسمت اعظم زبان است و به‌طورکلی شامل تنوع رویکردها و دیدگاه‌های مختلف با روش‌های گوناگون زیادی است. در جایی دیگر اضافه می‌شود که تحلیل گفتمان مجموعه‌ای از روش‌ها و تئوری‌ها برای بررسی زبان و کاربرد زبان در زمینه‌های اجتماعی است (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۵: ۱۳۲). الگوی تحلیل گفتمانی فرکلاف، نحوه تبیین او متأثر از رابطه میان قدرت و زبان است. فرکلاف، رابطه قدرت و زبان را از دو بعد موردتوجه قرار می‌دهد. قدرت در زبان *power in language* و قدرت پشت زبان *power behind language*.

فرکلاف، مفهوم قدرت در زبان را که از دیدگاه وی موجب کنترل فرد فاقد قدرت به‌وسیله فرد صاحب قدرت می‌شود به سطح کلان اجتماعی نیز تعمیم می‌دهد. او هر نظام اجتماعی را حاوی گفتمان‌هایی می‌داند که به‌واسطه دانش‌ها و اعتقاداتها (مضامین)، روابط و هویت‌های اجتماعی، موقعیت‌های فاعلی صاحبان قدرت (صاحبان گفتمان مسلط) را به کنترل فاقدان قدرت توانا می‌سازد. برای روشن شدن مراحل تحلیل گفتمان، توضیح مختصری درباره هر یک از سطوح تحلیل گفتمان از نظر فرکلاف لازم به نظر می‌رسد:

۱. توصیف: از نظر فرکلاف، توصیف در تحلیل گفتمان به مرحله‌ای اطلاق می‌شود که تحلیل‌گر، متن را با توجه به مضامین، روابط، هویت‌های واژگان و دستور زبان تحلیل می‌کند.
۲. تفسیر: مرحله تفسیر بر این باور متکی است که مؤلف و مخاطب متن هر دو دارای اذهانی بارور و فربه از گفتمان‌های جاری در محیط هستند. متن در زمینه‌ای تولید و تفسیر می‌شود که گفتمان‌ها تسلط دارند.
۳. تبیین: فرکلاف مرحله تبیین را سومین سطح تحلیل گفتمان یاد می‌کند. در این سطح، متن به منزله یک گفتمان، بخشی از فرایندهای تولید و تفسیر گفتمان و همچنین به منزله یک عمل اجتماعی موردتوجه قرار می‌گیرد. به همین دلیل، فرکلاف سطح تبیین در تحلیل گفتمان را تحلیل اجتماعی می‌داند.

سریال پایتخت ۶ در ۱۷ قسمت تقریباً ۵۰ دقیقه پخش شد که برای بررسی از قسمت‌های فرد این سریال و از صحنه‌ها، سکانس‌ها و دیالوگ‌هایی که متناظر به موضوع پژوهش است بهره‌گیری شده است. گاهی به نادرست تصور می‌شود که روش‌های کیفی فاقد شیوه‌ای برای نمونه‌گیری هستند، این در حالی است که این روش‌ها دارای ملاحظات روش‌شناسی خاص خود هستند و با توجه به اهداف پژوهش از منطق خاص خود تبعیت می‌کنند. به طور معمول در پژوهش‌های کیفی تصمیمات گرفته‌شده در خصوص نمونه‌گیری در خلال خود فرآیند پژوهش ظاهر می‌شوند و معیار پایان گرفتن نمونه‌گیری، اشباع نظری است، به این معنی که نمونه‌های بیشتر دیگر کمکی به تکمیل و مشخص شدن یک مقوله نظری نکنند (ذکائی، ۱۳۸۱: ۵۹). در این پژوهش نمونه‌گیری معطوف به هدف پژوهش یعنی پرداختن به هویت زن مسلمان انجام شده است می‌توان گفت شیوه نمونه‌گیری در این پژوهش، غیراحتمالی هدفمند است. در این پژوهش انتخاب بخش‌هایی از سریال که باید مورد تحلیل قرار می‌گرفتند با توجه به هدف پژوهش یعنی بررسی هویت زن مسلمان در سریال پایتخت ۶، تنها به سکانس‌ها، صحنه‌ها و دیالوگ‌هایی که مبتنی بر حضور و نقش بازیگران زن می‌باشد پرداخته شده است.

یافته‌ها

پایتخت ۶ نام فصل ششم از مجموعه تلویزیونی پایتخت به کارگردانی سیروس مقدم، با طراحی محسن تانبنده است که ۱۵ قسمت آن در عید نوروز ۱۳۹۹ از شبکه یک و شبکه تماشا پخش شد؛ ولی ساخت و پخش قسمت‌های پایانی آن به دلیل شیوع ویروس کرونا نیمه‌تمام ماند اما قسمت‌های ۱۶ و ۱۷ این سریال به ترتیب در ۲۹ و ۳۰ اسفند ۱۳۹۹ از شبکه یک سیما پخش شد. قصه سریال «پایتخت ۶» با فوت پنجعلی و اهدای اعضای بدن او آغاز می‌شود. بهبود فریبا (مهران احمدی) پس از سال‌ها به ایران باز می‌گردد اما ماجراهایی برایش پیش می‌آید که فهیمه (نسرین نصرتی) را از شوهرش دل‌سرد می‌کند. بهبود در این فصل به بیماری سندرم دست‌بی‌قرار مبتلا است. بهتاش (بهرام افشاری) که در فصل ۵ بیکار

و آس و پاس بود، حالا دروازه‌بان باشگاه فوتبال نساجی مازندران شده است و به بازیکن فوتبال پیتر چک علاقه دارد و نقی معمولی هم سیاسی شده و راننده و محافظ شخصی نماینده مجلس است. هما، همسر نقی هم گوینده اخبار شده است. ارسطو با فردی به اسم کاووس ناخواسته وارد فروش مواد مخدر می‌شود و از ماشین نقی که راننده نماینده مجلس است، برای جابه‌جایی مواد استفاده می‌کند. بهتاش هم که در پست دروازه‌بان برای نساجی درخشیده به پانائینایکوس یونان می‌پیوندد. آن طرف هم رحمت با خانم بیاتی ازدواج می‌کند. بعد از این اتفاقات به یک سال بعد می‌رود که برادر هما از نقی به جرم مبتلا کردن پدر خود به بیماری کرونا شکایت می‌کند. ارسطو هم که به جرم توزیع و پخش مواد مخدر دستگیر شده بود آزاد می‌شود و به کار توزیع شلوار می‌زند. همچنین رحمت سه قلودار می‌شود. بهتاش شب قبل تحویل سال متوجه می‌شود که از تیم پانائینایکوس اخراج شده. بالأخره ستار برادر هما شکایتش را پس می‌گیرد و از نقی می‌گذرد.

مرحله اول: توصیف مفاهیم

در این بخش، تعدادی از سکانس‌های پخش شده مجموعه در قسمت‌های فرد این سریال (۱، ۳، ۵، ۷، ۹، ۱۱، ۱۳، ۱۵، ۱۷) از لحاظ واژه‌پردازی و کنترل تعاملی به صورت مفاهیم صحنه‌ها، نشانه‌های تصویری دیالوگ‌ها، برداشت از متن، نقاط در تعارض هویت زن مسلمان و نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان استخراج و به صورت جداولی تنظیم شده است که به اختصار به چند مورد آن اشاره می‌شود:

جدول ۱. توصیف مفاهیم

۱.	
تقی با صورتی قرمز به منزل نقی می‌آید و شکایت همسرش را می‌کند. فهمیه در حین بحث تقی و هما وارد می‌شود	صحنه‌ها و نشانه‌های تصویری
فهمیه: تو هم وایستادی نگاه کردی کتکت بزنه؟ بهتاش بلند شو بریم من این زن رو ادب کنم	دیالوگ‌ها

نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان	برداشت از متن
خشونت/ مطالبه‌گری زنانه	نقاط در تعارض هویت زن مسلمان
حفظ حریم و خوش رفتاری و احترام به یکدیگر	نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان
۲.	
سقف ماشین بهتاش باز مانده و باران کف ماشین را پر کرده	صحنه‌ها و نشانه‌های تصویری
بهتاش: بابا این سقف خرابه. تحریمیم فهیمة: بس که جلوی دخترای مردم این و باز و بسته کردی.	دیالوگ‌ها
رضایت مادر از رابطه نامتعارف پسرش با دختران	برداشت از متن
رایج شدن آزادی در روابط دختر و پسر	نقاط در تعارض هویت زن مسلمان
تربیت صحیح فرزندان و آموزش اخلاق اسلامی	نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان
۳.	
تقی با صورتی قرمز و ضرب‌دیده وارد منزل تقی می‌شود	صحنه‌ها و نشانه‌های تصویری
تقی: اومدم دنبال تقی منو طلاق بده. هما: چی؟ تقی: طلاق منو بگیره منو از دست جمیله خلاصم کنه. هما: دعوا کردید باز؟ تقی: دعوا چی؟ دست بزن پیدا کرده. هما: دست بزن رو که همیشه داشت. تقی: این دفعه طوری منو زیر چک و لگد گرفت که همسایه‌ها اومدن منو نجات دادن. با کله زده تو صورتم.	دیالوگ‌ها
ناتوانی مرد در مقابل زن	برداشت از متن

نقاط در تعارض هویت زن مسلمان	خشونت زنانه/ مطالبه‌گری زنانه
نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان	حفظ حریم خانواده و پرهیز از تندخویی و بدرفتاری و حل مشکلات در بحران‌ها
.۴	
صحنه‌ها و نشانه‌های تصویری	-
دیالوگ‌ها	ارسطو: همش تو ذهنم این بود این رحمت چه جوری با دوتا بچه‌های این پسر، بهروز و بهتاش تا کرده. رحمت: مادر این دوتا بچه انقدر آپشن داره که من بتونم بیخیال این یک جفت دمپایی لنگه‌به‌لنگه بشم. ارسطو: آره دخترخاله فول آپشنه.
برداشت از متن	علاقه صرف به زن بدون توجه به مسائل و محدودیت‌های او
نقاط در تعارض هویت زن مسلمان	فضای جنسیتی، کنایه‌های جنسیتی و القاب نامناسب
نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان	برخورد منطقی با مشکلات، داشتن روحیه همیاری و فداکاری
.۵	
صحنه‌ها و نشانه‌های تصویری	نقی وارد خانه می‌شود و چهره با ماسک صورت هما را می‌بیند. (نمای نزدیک از ایستادن هما مقابل آینه) (تصویر شماره ۱) و نمای لانگ‌شات از هما با ماسک روی صورت (تصویر شماره ۲)
دیالوگ‌ها	نقی: دینگ، به فکر جوان‌سازی افتادی؟ هما: عه. معلوم نیست از پشت ماسک خجالت کشیدم؟ گفتم حالا که دارم میرم تلویزیون یه کم به خودم برسیم
برداشت از متن	متعجب شدن از رفتارهای جدید همسر

نقاط در تعارض هویت زن مسلمان	شیءبودگی زن (توجه به ظاهر و بدن)
نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان	پرهیز از خودآرایی و خودنمایی و جلب توجه نامحرم
.۶	
صحنه‌ها و نشانه‌های تصویری	فهمیمه به سمت بهتاش که خوابیده است می‌رود.
دیالوگ‌ها	فهمیمه: بهتاش، فردا پس فردا، این مرد اومد وسط زندگی ما با من شوخی پوخی نکنیدا. از من حساب نبرید این صد سال سیاه از من حساب نمیره. یه جوی با من رفتار کنید که... بهتاش: سوار گردش بشی؟ آره؟ فهمیمه: همه شما لنگه همید. باید زد تو سر همه شماها
برداشت از متن	خشونت زنانه و سوءرفتار در مقابل مردان
نقاط در تعارض هویت زن مسلمان	فضای فمینیستی- تبعیت مرد از زن
نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان	رعایت اصل احترام و روحیه محبت
.۷	
صحنه‌ها و نشانه‌های تصویری	نمای از بالا به پایین نقی بعد از ولیمه سفر حج مشغول باز کردن ساک سوغاتی‌ها و تقدیم آنهاست. (تصویر شماره ۳)
دیالوگ‌ها	نقی: اولیش تقدیم می‌شود به هماخانم. لباس شب، هم‌رنگ کفشاست. هما: دستت درد نکنه. زحمت کشیدی نقی: دومی تقدیم می‌شود به هما خانم. هما: باز من؟ نقی: اون شالی که گفتی با اون مانتو می‌خوام برم صداسیما نقی: سومی یک عطر روز و شب تقدیم

<p>می شود به هما خانم. همونی که گفتم بوی خوبی داره. هما: البته من و فهیم نداریم که. با هم استفاده می کنیم. فهیمه: خیلی ممنون. نقی: خب و اما چهارمی تقدیم می شود به هما خانم کفشای هم رنگ با مانتو برای صداسیما. هما با اشاره: نقی برای بقیه هم؟ نقی: چهار رنگ تسبیح آوردم، چندتا چندتا آوردم که هر رنگ شو خواستید بردارید به کسی هم خواستید بدید.</p> <p>(بهتاش یکی از تسبیح ها را برمی دارد و می گوید این چه خوشگله)</p> <p>نقی: این یکی رو تبرک کرده بودم مخصوص هما. هما جان بفرمایید.</p> <p>هما: نه نه قابل نداره بهتاش. بهتاش: وقتی میگه برای هما. برای هماعه دیگه.</p>	
<p>علاقه و عشق زیاد به همسر</p>	<p>برداشت از متن</p>
<p>فضای فمینیستی / غیریت سازی / مهم بودن دیگری</p>	<p>نقاط در تعارض هویت زن مسلمان</p>
<p>توجه و احترام به همه اعضای خانواده - برقراری عدالت و دوستی در خانه و پرهیز از ایجاد حس حسادت</p>	<p>نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان</p>
<p>۸.</p>	
<p>بهبود با خانواده تقی تماس تصویری می گیرد و از زنده بودن خود خبر می دهد. نقی و ارسطو بعد از مشاهده تصویر زنده بودن بهبود ترسیده و گوشی را مجددا جواب نمی دهند.</p> <p>نماهای مختلف و نزدیک از تعداد زیاد النگوهای جمیله نماینده زن سنتی، عوام و سطحی نگر و بی منطق (تصاویر شماره ۴ و ۵)</p>	<p>صحنه ها و نشانه های تصویری</p>
<p>نقی: پسرخاله جواب بده. ارسطو: نه تو جواب بده من دلشو ندارم.</p> <p>نقی: پسرخاله جواب بده دیگه.</p> <p>جمیله: بده من جواب بدم. بده من... الو گوش بگیر. اینا لال شدن</p>	<p>دیالوگ ها</p>

نمی‌تونن حرف بززن. بهبود تو یه ذره دست و پا تکون بده یه ذره حرف بز اینا باورشون بشه.	
ضعیف بودن مردان و قدرتمند بودن زنان	برداشت از متن
فضای فمینیستی و برتری زن به مرد- استفاده از الفاظ توهین‌آمیز به مردان	نقاط در تعارض هویت زن مسلمان
رعایت اصل احترام در آداب معاشرت و حسن برخورد	نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان
.۹	
فهیمة و ارسطو بهبود را پای تلویزیون می‌برند تا اخبارگویی هما را ببینند.	صحنه‌ها و نشانه‌های تصویری
بهبود (باتعجب): عه. این هماخانومه؟ اخبارگو شده؟ فهیمة: آره بهبود: ماشاالله. ماشاالله. چه سرزبونی هم به هم زده. ارسطو: بهبود مثل بلبل اخبار میگه. یک مازندرانه. دو نداره بهبود: میگم ارسطو این زن واقعا از سر نقی اضافه ست. جدا میگم.	دیالوگ‌ها
تحقیر مرد و تأکید بر توانایی زنان	برداشت از متن
فضای فمینیستی برتری زن به مرد	نقاط در تعارض هویت زن مسلمان
رعایت اصل احترام و حفظ غرور و عزت نفس مرد	نقاط مورد نظر هویت زن مسلمان

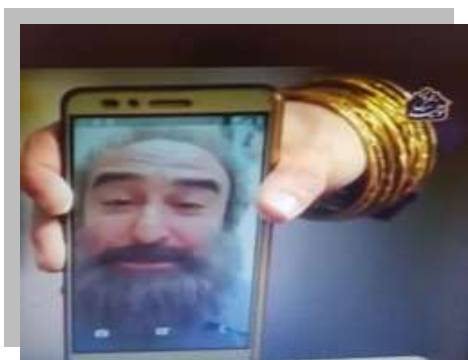
تصویر شماره ۲

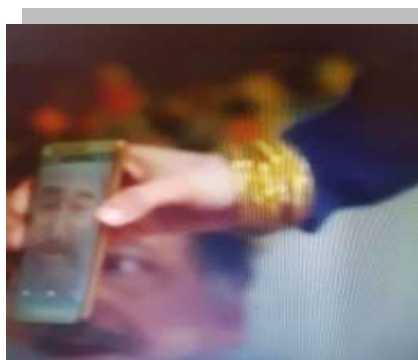
تصویر شماره ۱

تصویر شماره ۳

تصویر شماره ۵

تصویر شماره ۴

مرحله دوم: تفسیر و گفتمان کاوی شخصیت زنان در سریال

باتوجه به موضوع این پژوهش، که «تحلیل گفتمان هویت زن مسلمان است» است، مفاهیمی مانند توانمندی زن، فضای فمینیستی، تداخل نقش، خشونت، غیرت، تحقیر زن، غیریت‌سازی، شیء‌شدگی زن و... مفصل‌هایی ایجاد می‌کنند که با استفاده از آن می‌توان گفتمانی را که ایجاد می‌شود نمایان کرد. در واقع، ما می‌توانیم با استفاده از عناصر و شاکله‌های خود متن و نیروهایی که در خود متن وجود دارد ایدئولوژی‌های نهان آن را باتوجه به صداهایی که در متن وجود دارد آشکار کنیم. ما در پی تولید و مصرف نظم‌های گفتمان‌هایی هستیم که در متن وجود دارد. با برساخته‌شدن مفاهیمی که این گفتمان را شکل می‌دهند و با تعلیق درآمدن، زنجیره‌های مشابهی از نظم‌های گفتمانی را در فیلم‌ها مشاهده می‌کنیم.

شخصیت هما

هما با وجود اینکه زنی خانه‌دار است اما مایل است توانمندی‌های فردی خود را افزایش دهد. کلاس زبان رفته و برای گویندگی خبر آموزش دیده، تمرین کرده و زحمت زیادی کشیده است. او همواره برای مشکلات راه حل پیدا می‌کند و از آگاهی و عقلانیت بیشتری نسبت به بقیه برخوردار است. به نقش مادری و خانه‌داری توجه دارد و در عین اینکه مایل است فعالیت اجتماعی داشته باشد تلاش می‌کند از نقش سنتی زن در خانواده نیز غافل نماند. به فرزندان خود علاقه زیادی دارد و در این مجموعه شاهد بودیم که به ظاهر و بدن خود توجه زیادی دارد و به جوان‌سازی پوست و بوتاکس و غیره می‌پردازد (پیشوایی، ۱۳۹۹: ۵۳).

شخصیت فهیمه

فهیمه در پنج سال غیبت بهبود، سرپرستی دو پسرش را برعهده گرفته است و برای گذراندن زندگی به آرایشگری رو آورده و مسئولیت زندگی را برعهده گرفته است و از امور خانه‌داری و بخت‌وپز نیز غافل نیست. فهیمه بسیار پول‌دوست و منفعت‌طلب است و به پسرش پیشنهاد ازدواج با دختر مالکی را می‌دهد و معتقد است اگر دختر مالکی را بگیری زندگی‌ات از این‌رو به

آن رو می‌شود. زمانی که متوجه می‌شود خواهر بهبود در مسابقه آشنیزی شبکه ماهواره‌ای ۱۰۰۰ پوند برنده شده است، ذهنش درگیر شده و در اوج ناراحتی هما، از او می‌پرسد معادل این مبلغ به تومان چقدر می‌شود؟ فهیمه رفتارهای خارج از عرف دارد. او دو سال است که رابطه بسیار نزدیک با رحمت که به او نامحرم است دارد، با رحمت هماهنگ کرده و هر دو نام آرایشگاه‌هایشان را که برگرفته از ابتدای نام فهیمه و رحمت است، فرهمند گذاشته‌اند. او در حالی که هنوز با رحمت ازدواج رسمی نکرده است سی میلیون تومان از او برای درست کردن دندان خودش و بهروز گرفته است. فهیمه به ظاهر خود اهمیت زیادی می‌دهد و در این مجموعه آرایش‌های تندی بر صورت داشته و فرم خاص لباس‌ها، کفش‌های سفید نامتعارف و پالتوی پلنگی و زیورآلات درشتش توجه مخاطب را جلب می‌کند (همان: ۵۶).

شخصیت جمیله

جمیله بسیار پرخاش‌گر است و شخصیتی دارد که متانت‌گفتار در او دیده نمی‌شود و در بسیاری از سکانس‌ها بی‌ادبی در گفتارش مشاهده می‌شود. به‌عنوان مثال در سکانسی که نقی با دیدن تماس تصویری بهبود سکت می‌کند به ارسطو و نقی می‌گوید: غش نکنیدها. شما خانوادگی غش می‌کنید و با شوکه شدن نقی و ارسطو به بهبود می‌گوید: اینا لال شدن نمی‌تونن حرف بززن و در جایی دیگر او رحمت را او خواهر خطاب می‌کند. در شخصیت جمیله حسادت و در برخی موارد تهمت به دیگران مشاهده می‌شود. مثلا گویندگی هما و آرایشگاه فهیمه را ناشی از سوءاستفاده از اهدای عضو پنجعلی می‌داند (همان: ۷۰).

شخصیت سارا و نیکا

سارا و نیکا در سریال بسیار کم حرف‌اند. از این‌رو هویت‌شان کمتر شناخته شده است. آن‌ها تا حدودی توجه به مسائل خانه‌داری دارند و در غیاب مادرشان کارهای منزل از جمله آشنیزی و سرکشی به غذا و ... را انجام می‌دهند. آن‌ها همواره در اینترنت و شبکه مجازی اینستاگرام هستند. تاجایی که به محض رسیدن به منطقه مورد نظرشان در پیک‌نیک از خودشان فیلم زنده

(لایو) می‌گذراند که با اعتراض بهتاش روبه‌رو می‌شوند. در سکانس‌هایی رفتارهایی حاکی از بی‌احترامی آن‌ها نسبت به بزرگترها مشاهده می‌شود. وقتی تقی به خانه آن‌ها می‌آید سارا می‌گوید: عمو تقیه! نیکا با لحن اعتراض‌آمیز می‌گوید: همش وسط غذا میاد که با بر خود مادرش مواجه می‌شود. آن‌ها در مواردی رفتارهای خارج از عرف از خود نشان می‌دهند. مثلاً سارا و نیکا بدون اجازه و اطلاع والدین‌شان به‌صورت اینترنتی درخواست ماهواره می‌کنند (همان: ۵۵).

مرحله سوم: تبیین شخصیت زنان از منظر هویت فردی، خانوادگی و اجتماعی آن‌ها در سریال

زنان در فصل ۶ سریال پایتخت، به‌ویژه فهیمه و هما، در نقش‌های سنتی ایرانی در خانواده بسیار خوب نشان داده شده‌اند. امور خانه‌داری و پخت‌وپز و رتق‌وفتق مسائل داخل خانه از وظایف اصلی آنان است که بدان اهتمام دارند و آشپزخانه و اجاق‌گاز از محل‌هایی است حضور آنان در آنجا و کنار آن بازنمایی می‌شود. انداختن سفره و آوردن غذا به سفره که موجب جمع شدن اعضای خانواده کنار یکدیگر می‌شود، بر مدار آنان می‌چرخد. آنان در سخت‌ترین شرایط غذا می‌پزند، سفره می‌اندازند و سبزی خوردن لازمه سفره آن‌ها است، حتی هما که فعالیت اجتماعی دارد، از وظایف خانه غافل نشده و در غیاب خود کارها را به دخترانش می‌سپارد، تاجایی که فهیمه از دست‌پخت دختران او به‌خوبی یاد می‌کند.

در کنار این مسئله که بستر ارتباطات خانوادگی و کش‌ها و تعاملات اجتماعی زنان در خانه و خانواده رخ می‌دهد، درمی‌یابیم ارزشمندی خانه و خانواده، توجه به همسر و فرزندان، ویژگی مشترک این سه زن است؛ حتی جمیله که حقی از خانواده نقی مطالبه می‌کند، به فکر فرزندان و آینده آنان است و گمان می‌کند که تقی نمی‌تواند از عهده گرفتن حق خود بریاید. در جمع بین هویت‌های زنانگی بازنمایی شده، دسته اول زنان مانند هما رفتارشان به نسبت قابل قبول و منطقی است. همشینی ِ خصوصیات مثبت مانند رفتار عاقلانه و مدبرانه همراه عطف و مهربانی در شخصیت هما، با حضور رسمی زنان در خارج از خانه، نشان می‌دهد

برای داشتن رفتار معقول و منطقی، تحصیلات آکادمیک ضروری است و علاوه بر آن باید در اجتماع حضور مؤثر داشت. ضمن اینکه همین زن عاقل و مدبر، به محض دیدن تصویری از بهبود در هوایما که کنار زنی دیگر نشسته، تحت تأثیر حسادت زنانه خود بدون درنگ همراه با فهیمه و دیگران، به بهبود ظنین شده و شریک بدگویی های فهیمه علیه بهبود می شود یا در مواجهه با طاهره، دختر محمود نقاش که نقی پیش از این قصد ازدواج با وی را داشته، رفتار توهین آمیز و حساسیت غیر منطقی نشان می دهد. فهیمه در رتبه بعد از هما و در دسته دوم قرار دارد. او مانند هما تحصیل کرده و مطلع نیست. زنی خانه دار و مادری عاطفی است که با وجود مشکلات فراوان توانسته فرزندانش را حفظ و سرپرستی کند. با بازگشت بهبود، فشار بسیار زیادی بر او وارد می شود که البته به خوبی از عهده آن بر می آید. فهیمه همسر برادرش را به چشم خواهر می بیند و پیوند خوبی بین خانواده خود و برادرش ایجاد کرده است. در مقابل برجسته بودن خصوصیات منفی در زنانی مانند جمیله که زنی خانه دار و البته منفور است، او را در نقطه مقابل هما و فهیمه قرار می دهد (همان: ۷۷). در کنار این نقطه قوت مهم که الگوی سنتی زن ایرانی در خانواده است، ویژگی مشترک هویتی سه زن داستان در ارتباطات خانوادگی هنگام تعارض بین وظایف خانوادگی و علاقمندی های شخصی، ترجیح علایق شخصی، احساسی عمل کردن در بحران ها و گاه منفعت طلبی است. در مفصل بندی گفتمانی، مفاهیم گوناگونی وجود دارد که همه از ارزش یکسانی برخوردار نیستند. بخش اصلی هر مفصل بندی، مفهوم محوری است. مفهوم محوری یا مرکزی، مفهومی با ثبات معنایی است که سایر مفاهیم حول آن جمع می شوند و نقطه ثقل همه مفاهیم و انسجام بخش آن ها است. گفتمان ها که تعیین کننده نحوه اندیشه و متأثر از ساختارهای اندیشه ای قراردادی اند (بشیر، ۱۳۸۵: ۹۱)، در ارتباط معنایی و مفصل بندی بین گزاره های مرتبط با هم شکل گرفته و هویت می یابند. به عبارت دیگر، ارتباط مجموعه ای از دال ها با هم، گفتمان های حاکم بر سریال را تشکیل می دهد. تحلیل های یادشده نشان می دهد ارتباطات خانوادگی و تعاملات اجتماعی دست کم تحت دو گفتمان اصلی در پایتخت ۶ بازنمایی شده اند که عبارت اند از گفتمان برگرفته از هویت غربی و گفتمان برگرفته از هویت اسلامی.

گفتمان برگرفته از هویت غربی در سریال

نسبت اخلاق در ارتباطات خانوادگی و تعاملات اجتماعی در سریال پایتخت ۶ یکی از دال‌های سبک زندگی غربی به‌شمار می‌رود. این دال در این گفتمان به‌صورت جدی حضور دارد و رحمت هم یکی از پایه‌های این دال است. قبح‌شکنی اخلاقی و کنایه‌های جنسی دیالوگ‌های رحمت در مورد فهیمه و اشارات کنایی به‌تاش از این دست است. این بی‌اخلاقی که ناظر به بعد رفتاری هویت خانوادگی است ناشی از اعتقاد و باور به اصالت سود و منفعت مادی است.

شخصیت هما که در فصل‌های قبلی، مقاوم با آستانه بالایی از تحمل، منطقی و فهیم معرفی شده بود، در این فصل صلابت خود را از دست داده است؛ به‌عنوان مثال مخاطب از او انتظار ندارد با وجود اینکه می‌داند نقی با اردو رفتن دخترانش مخالف است، با توسل به دروغ با دخترانش در رفتن به اردو همکاری کند. با وجود رابطه عاطفی و قلبی بین هما و نقی، در پایتخت ۶ از آن یکرنگی و صمیمیت بین این دو خبری نیست. هما در لحظات مهمی که نقی قصد سفر برای حج دارد، برای رفتن جلوی دوربین مشغول به جوان‌سازی پوستش بوده و ماسک آرایشی گذاشته و در مورد دخترانش پنهان‌کاری می‌کند. اعضای این خانواده تا جایی از هم دور افتاده‌اند که هیچ‌کس از دیگری خبر ندارد و حتی سارا و نیکا به‌عنوان دختران نوجوان نقی می‌توانند به‌راحتی ماهواره سفارش بدهند و برای این کار به بزرگ‌تر خود هم نیازی ندارند. وقتی هم که پدر از موضوع مطلع می‌شود، نه‌تنها از موضع خود کوتاه نمی‌آیند، بلکه مصرانه پیگیر آن هستند و آموزش زبان را بهانه می‌کنند و مقابل پدر می‌ایستند. نقی هم تنها در چند دیالوگ به بد بودن ماهواره تأکید می‌کند با مواجهه هما با اینستاگردی نیکا و سارا در حد چند جمله اعتراض‌آمیز خلاصه می‌شود. از سوی دیگر هما تلاش دارد همچنان محوریت تربیت دخترانش را در دست داشته باشد و در این قسمت با تشرها و تذکرات اخلاقی که به آن‌ها در شرایط مختلف می‌زند، جایگاه خود را تثبیت می‌کند (همان: ۱۵۲). یکی از مهم‌ترین شخصیت‌های این مجموعه، فهیمه است که مخاطب از فصل اول تا به ششم شاهد سیر صعودی این شخصیت در داستان بود، چرا که در فصول قبل با یک زن خانه

دار روبه‌رو بودیم که همدم اعضای خانواده بود، اما به‌مرور زمان به یک خانم فعال اجتماعی تبدیل شده که روی ظاهر و لباس پوشیدنش تأثیر می‌گذارد. در فصل ۶، فهیمه آرایشگر می‌شود تا جایی که خودش را در حد دکتر تصور می‌کند و دست به کارهایی می‌زند که از اختیارتش خارج است. فهیمه دیگر آن مادر خانه‌دار مهربان و ساده و بی‌آلایش و با دغدغه‌های روزمره نیست و در پایتخت ۶ تبدیل به زنی سودجو شده که حتی عواطف مادری‌اش را هم تحت‌الشعاع قرار داده است؛ با این حال، هنوز خانواده بر محور او می‌چرخد. او جای خالی‌ها را برای نقی پر می‌کند و به نوعی نقش مادر دوم را برای سارا و نیکا دارد.

دال دیگر، بازنمایی از آزادی مطلق‌گونه جدید از زندگی بدون هیچ قید و بند به‌خصوص در جوانان است و هویت اجتماعی ضد فرهنگ را بسیار پررنگ بازنمایی می‌کند. تعاملات اجتماعی بهتاش از ارتباطات (ارتباطات او با دختران که به قصد خوشگذرانی و سوءاستفاده مالی از آن‌ها است) بر مسئله هنجارشکنی و ضدعرف عمل کردن او دلالت دارد. این مسئله تا حدودی هم برای اعضای خانواده عادی شده، تا آنجا که بهتاش وقتی از خراب بودن در ماشینش گله می‌کند مادرش پاسخ می‌دهد از بس جلوی دخترای مردم این در و باز و بسته کردی!! و یا فهیمه درباره ارتباطش با رحمت به بهتاش می‌گوید من مثل تو نیستم. من می‌خوام زندگی کنم. سارا و نیکا نیز بخش دیگری از این خرده مفاهیم هستند که با نادیده گرفتن مخالفت پدر در رفتن به اردو و سفارش نصب ماهواره در خانه، از تلاش برای رسیدن به خواسته‌هایشان فروگذار نمی‌کنند. موسیقی‌های تند و محرک پاپ مورد علاقه این‌گونه از نوجوانان است.

از مفاهیم دیگر این گفتمان روابط آزاد است. ارتباط راحت و صمیمانه فهیمه و رحمت در حالی که هنوز به هم محرم نشده‌اند یا ارتباط ارسطو با طاهره ضمن اینکه در این راستا قابل توجیه است، به نوعی نیز سبک فردگرایانه در انتخاب همسر و ازدواج و تشکیل خانواده را بازنمایی می‌کند که از ویژگی‌های این گفتمان است. بدترین نوع ارتباطات آزاد در رفتارهای بهتاش بازنمایی می‌شود. ارتباط او همزمان با دختران متعدد تا آنجا است که دوست دخترش با ماشین به جلوی منزل او می‌آید و فهیمه و دیگران هم از این موضوع آگاه‌اند.

اهمیت یافتن بدن و زیانمایی از مفاهیم دیگر این گفتمان یعنی هویت زندگی غربی است که ریشه در باور به آزادی نامحدود انسان دارد. الگوی ناهنجار از زنان مانند کشیده شدن هما و فهیمه به الگوی کلیشه‌ای از زنان در زمینه‌هایی همچون توجه خاص به بدن و ظاهر از مصادیق این دال است و این مسئله هم که تزریق ژل لب در هما با مشکل مواجه می‌شود، تنها به دلیل انجام کار نزد غیرمتخصص بوده و اصل کار زیر پرسش نمی‌رود!! پوشش خاص، کفش‌های نامتعارف و آرایش تند فهیمه هم این دال را همراهی می‌کند.

مصرف رسانه‌ای، دال دیگر این گفتمان در هویت است که بیشتر از سوی نوجوانان و جوانان دلالت می‌شود. از ویژگی‌های مهم این گفتمان، ایجاد نیاز به کانون توجه بودن و تأییدطلبی است که رسانه‌های فعال در فضای مجازی مانند اینستاگرام این نیاز به دیده شدن را برطرف می‌کنند. این دال نیز بر محور اعتقاد بیمارگونه به اصالت انسان شکل گرفته است. از گفتگوهای ردوبدل شده در سریال به دست می‌آید که سارا و نیکا حضور زیادی در فضای مجازی دارند. فالورهای فیک خریدند و وقایع زندگی خودشان را به صورت زنده در فضای مجازی منتشر می‌کنند. الگوی این مسئله این چنین است که هرچه نیاز به تأیید و تحسین از سوی دیگران در فرد تشدید شود، مصرف رسانه‌ای نیز در عوض افزایش می‌یابد. در این میان، دال قبلی یعنی خودنمایی و دال بعدی یعنی اهمیت یافتن فرد، این نیاز را تشدید می‌کنند.

فردگرایی و ترجیح منافع و علایق شخصی به الزامات و تعهدات خانوادگی دال دیگر گفتمان هویت غربی است. در جامعه غربی فرد از توده جدا می‌شود و هویت مستقل و خودانگیخته پیدا می‌کند. در این گفتمان، فرد در محور تحولات اجتماعی قرار دارد و همه امکانات جامعه باید برای اینکه فرد به خواسته خودش برسد، بسیج شود. اصرار هما بر اشتغال خارج از خانه و ترک خانواده در لحظات خاص و حساس خانواده، نشان‌دهنده ترجیح منافع فردی بر منافع جمعی خانواده است. بازنمایی تضاد بین منافع فردی و ارزش‌های اخلاقی در تعاملات اجتماعی و ترجیح منافع فردی مانند دروغگویی و پنهان‌کاری هما و یا اصرار فهیمه برای ازدواجش با رحمت، این دال را نمایندگی می‌کنند.

جمع بندی گفتمان حاکم بر سریال پایتخت ۶

دال مرکزی گفتمان زندگی غربی یا همان سبک زندگی مدرن، انسان محوری یا اومانيسم (مبتهی بر لذت گرایی) است. منظور از انسان محوری در اینجا انسان دوستی نیست، بلکه مراد این است که انسان در مرکز تصمیم گیری و تعیین کنندگی قرار می گیرد و خودمختاری پیدا می کند. در این گفتمان، حاکمیت ارزش های سنتی و دینی رنگ باخته و خواست و هواهای بشری و منافع مادی او جانشین اصول و ارزش های اخلاقی و دینی می شود. محوریت انسان و پایبندی به خواسته ها و علایق انسانی، تصدیق جایگاه لذت در زندگی اخلاقی، تساهل و تسامح دین و اعتقاد به بنا نهادن اخلاق و جامعه بر مبنای خودمختاری و برابری اخلاقی از مؤلفه های انسان محوری است. براساس اندیشه انسان گرایانه، در زمینه اخلاق، ارزش ها و باید ها و نیاید های اخلاقی، تنها بر مبنای عقل و وجدان و اخلاق عملی و براساس آموزه های دینی استوار می شود. بررسی سریال پایتخت ۶ نشان می دهد بخشی گفتمان و تعاملات حاکم بر این سریال براساس این اندیشه رقم خورده است که برخی از مصادیق آن گذشت. برای بررسی ساختار و نظام معنایی یک گفتمان باید آن را مقابل نظام معنایی یک گفتمان رقیب قرار داد. در این سریال گفتمان هویت زن مسلمان از منظر ایرانی اسلامی و هویت زن غربی (مصادیق مختلف فمینیسم) وجود دارد که با همدیگر متفاوت هستند و به رقابت می پردازند. به عبارت دیگر، این گفتمان ها همواره به واسطه «دشمن» هویت پیدا می کنند و نظام معنایی خود را براساس آن تنظیم می کنند. این خصومت و غیریت در سریال پایتخت ۶ در قالب نظام گفتمانی به وضوح قابل مشاهده است.

از مجموع شواهدی که گذشت، به دست می آید که الگوی زن در سریال پایتخت ۶ به صورت سرگردان در حال رفت و آمد بین دو گفتمان هویت اسلامی و گفتمان فمینیستی جاری در غرب است که به تناسب تحولات فرهنگی اجتماعی جامعه ظهور یافته اند و درست به همین دلیل است که هویت زنان در این فصل در عین داشتن نقاط قوت، از آسیب هایی نیز رنج می برد. بنابراین، می توان نتیجه گرفت هویت زنان در این سریال از یک سو براساس باورهای ریشه دار مایل به حفظ خود و سنت های مربوطه اسلامی از جمله تقسیم کار خانه و

بیرون خانه بین زن و مرد و ... است. از سوی دیگر شاهد تحولاتی همچون تغییرات اقتدار از طول به عرض، آزادی عمل بیشتر زنان و فرزندان، عدم پذیرش نظرات والدین توسط فرزندان، تزلزل پیوندهای خانوادگی و ... هستیم. طبق تحلیل‌هایی که گذشت، عمده الگوی هویت زنان در سطح فردی، خانوادگی و اجتماعی به صورت التقاطی تابع هر دو گفتمان است.

بررسی نحوه انطباق گفتمان حاکم در سریال با نظریه اسلام

تحلیل‌ها نشان می‌دهد اکثر زنان به تصویر کشیده شده در فیلم‌ها از برگزاری مناسک دینی به عنوان اصلی‌ترین مشخصه‌های زن مسلمان برخوردار نیستند. با تمام تأکید اسلام بر فرائض دینی به عنوان پل ارتباطی بنده و پروردگار خویش و مواهبی که هر شخص می‌تواند از انجام اعمال دینی برخوردار شود اما فیلم‌ها و سریال‌های پرمخاطب به خصوص سریال پایتخت ۶ اندازه مؤثری از این مناسک و لزوم وجود آن‌ها در زندگی یک زن صحبتی به میان نیاورد و درحقیقت این مسئله را برجسته‌سازی و به جامعه آگاهی‌رسانی نکرد. این درحالی است که اسلام این اعمال دینی را مایه آرامش و مانع بروز بسیاری از گناهان و خلاف‌های اجتماعی می‌داند. لازم به تأکید است که از نظر اسلام ارتباط با پروردگار از مهم‌ترین گزینه‌های داشتن یک هویت موفق و گریز از پوچی در زندگی افراد است. البته در فصول گذشته سریال پایتخت به مناسکی مانند نماز جماعت و نماز اول وقت و ... اشاراتی شده بود اما در این مجموعه علاوه بر کم‌رنگ شدن تقییدات مذهبی به نحوی به گروهی از افراد متدین هم خرده‌هایی گرفته شد که علامت مهر روی پیشانی و به سخره گرفتن آن توسط ارسطو تأیید این مطلب است. از دیگر مشخصه‌های اصلی زن مسلمان داشتن حجاب تعریف شده در چارچوب حجاب اسلامی است. از نظر تصویری آنچه از تحلیل‌ها بر می‌آید آن است که زنان حاضر در این سریال دارای پوشش چادر که حجاب برتر از نظر اسلام معرفی شده نبودند و به طور عمده دارای پوششی هستند که نه آنچنان به قوانین اسلام نزدیک است و نه کاملاً قابل قبول عرف حاکم بر جامعه ایران است. استفاده از لباس‌هایی با رنگ‌هایی که جلب توجه نامحرم را در پی دارد و برخلاف قوانین اسلام است امری کاملاً معمولی در این سریال به نظر

می‌رسید. آرایش کردن به‌خصوص در لفافه گریم و تلاش برای زیباسازی چهره به‌وفور در این سریال دیده می‌شود. تمامی این موارد از مصادیق «تبرج» است که در اسلام به‌تأکید نفی شده است. نکته حائز اهمیت آن است که بیشتر زنانی که در مجموعه‌های پایتخت حجاب کامل (چادر) دارند در سنین میان‌سالی و پیری قرار دارند و از نظر تحصیلات و شغل در سطح بالای اجتماعی نیستند. این نشان می‌دهد تلویزیون ایران بیشتر از برجسته ساختن هویت زن مسلمان، سر بسته متضاد آن را به جامعه تزریق کرده است بدین‌صورت که «حجاب برای قشر جوان، تحصیل کرده و فعال در اجتماع نیست». و ازسویی دیگر بسیاری از سکانس‌ها نه تنها بازیگرانی با پوشش مناسب ندارد بلکه به‌صورت غیرمستقیم به تماشاگر القا می‌کنند که به‌ضرورت زن خوب زن با حجاب کامل نیست اگرچه در اسلام داشتن حجاب شرط کافی برای زن کامل بودن نیست اما مطمئناً حجاب شرط لازم برای مسلمان بودن یک زن و آغاز بسیاری از محاسن تعریف‌شده در اسلام است. در اسلام کانون خانواده از اهمیت خاصی برخوردار است. زن و مرد به‌عنوان دو ستون خانواده موظف به تشکیل و حفظ یک خانواده سالم اسلامی هستند. در این بخش این سریال اگرچه تلاش‌هایی برای ارائه مفاهیم صحیح خانوادگی داشته است اما در این راه دچار برخی لغزش‌ها از جمله عادی‌سازی روابط زن و مرد قبل از ازدواج و روابط آزاد دختر و پسر و به تصویر کشیدن رفتارهای خارج از عرف شده است.

نتیجه‌گیری

۱. همان‌طور که در فصل یافته‌های پژوهش به آن رسیدیم هویت زن مسلمان در سریال پایتخت ۶ به‌صورت سرگردان در حال رفت‌وآمد بین دو گفتمان هویت اسلامی و گفتمان فمینیستی جاری در غرب است و هویت شخصیت‌ها در این سریال تاحدی متأثر از فرهنگ اسلامی ایرانی است و آسیب‌های موجود در سریال ناشی از تأثیرپذیری از فرهنگ و هویت غربی است که در جامعه رواج یافته است.

۲. یافته‌های این پژوهش از منظر هویت فردی زنان در سریال پایتخت ۶ نشان می‌دهد آنان در این سریال در نقش‌های سنتی ایرانی به‌خوبی نشان داده شده‌اند اما تحلیل گفتمان

بخش‌های یادشده این فصل از سریال مؤید این مطلب است که نه تنها به هویت فردی مورد نظر اسلام پرداخته نشده، بلکه در بسیاری از موارد هویت فردی زنان را برخلاف آموزه‌های دینی برجسته کرده است. از جمله: شیء بودگی زنان، حسادت‌های کلیشه‌ای زنان، خشونت زنان، رفتارهای غلط مردستیزانه و...

۳. در بخش هویت خانوادگی ارزشمندی خانه و خانواده، توجه به همسر و فرزندان ویژگی مشترک زنان این سریال از منظر هویت خانوادگی است. اما در کنار این نقطه قوت که الگوی مهم یک بانوی تراز اول ایرانی اسلامی است، ویژگی‌های مشترک متعارض دیگری در ارتباطات خانوادگی این شخصیت‌ها به چشم می‌خورد که این خصوصیات، دور شدن از اصول مورد نظر اسلام در خانواده را به همراه داشته است. از جمله: ترجیح علاقه‌مندی‌های شخصی به وظایف خانوادگی در زنان، منفعت‌طلبی زنان در خانواده و زندگی مشترک، احساسی عمل کردن در مشکلات و مسائل زندگی، برتری‌جویی نسبت به مردان و تحقیر آنان و...

۴. هویت بازنمایی‌شده از منظر اجتماعی در تعدادی از زنان در این سریال به صورت رفتاری عاقلانه و مدبرانه تبیین شده است که البته در کنار این نسبت قابل قبول و منطقی، رفتارهای متعارضی مانند: برخوردهای توهین‌آمیز، حساسیت‌های غیرمنطقی، روابط اجتماعی خارج از عرف زنان با جنس مخالف، خودنمایی زنان در برخوردهای اجتماعی و مواردی از این قبیل به وفور در صحنه‌های مختلف این سریال مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت.

۵. سریال پایتخت که اینک قریب به یک دهه است که در بین مخاطبین رسانه به محبوبیتی قابل توجه دست یافته تنها دلیل موفقیتش زندگی معمولی و عادی خانواده «نقی معمولی» و یکپارچگی و صمیمیت بین اعضای خانواده مقابل دوربین بود که متأسفانه رفته‌رفته این سریال رنگ و بوی دیگری به خود گرفت و پایتخت ۶ که سرآغاز به نسبت جدیدی برای خانواده نقی معمولی به شمار می‌رود دچار افت کیفی زیادی شد. رمزگان فنی به کار گرفته‌شده در این سریال از جمله لباس بازیگران، گریم آن‌ها، موسیقی‌های به کار گرفته‌شده در

سریال، نماها و زاویه‌های مختلف دوربین سعی در نشان دادن تغییر هویت زنان از سنت به مدرنیته را دارد که موجب یک گسست فرهنگی و هویتی نیز شده است. به طوری که شخصیت‌ها به شدت مصنوعی و تک‌بعدی شده و مخاطب به سختی می‌توانست با آن‌ها ارتباط برقرار کند. حتی مهم‌ترین شخصیت این سریال که در فصل‌های گذشته به عنوان زنی عاقل و منطقی نشان داده می‌شد در این فصل دچار تغییر و تحولات فراوانی شد که از الگو و بازتد بون بودن فاصله زیادی گرفت.

۶. در شرایط فعلی که رسانه ملی نیاز مبرمی به تولید برنامه‌های خانوادگی دارد، مجموعه پایتخت به عنوان یک گنجینه ارزشمند به شمار می‌رود و همان‌گونه که پیش‌تر نیز گفته شد، می‌توان با تدبیر و یاری از بدنه کارشناسی، قدرت نفوذ و تأثیرگذاری آن را در روند رشد اخلاق‌مداری جامعه ارتقاء داد. زمانی که به ویژگی‌های هویت زن توجه کنیم، اهمیت بازنمایی هویت زن مسلمان در سریال‌های چندفصلی پرمخاطب بیشتر روشن می‌شود. باتوجه به موارد بالا، تحلیل نهایی از تقابل گفتمانی در فصل ۶ پایتخت نشان می‌دهد شواهد و مؤیداتی وجود دارد که در این فصل، قصد سازندگان سریال بازنمایی تقابل دو نوع هویت زن ایرانی-اسلامی و هویت زن در فرهنگ غربی است یا دست‌کم این پیام را دارد که هویت زن مسلمان در جامعه ایران، تحت تأثیر علل و عواملی گرایشاتی به سوی هویت زن در فرهنگ غربی پیدا کرده است. پژوهش حاضر به دنبال آن بود که بداند سریال پایتخت ۶ به چه میزان بایدهای اسلامی هویت زن را برای جامعه به تصویر کشیده است. یافته‌ها نشان داد که این سریال از این منظر آنچنان موفق نبوده است. باید گفت زن ایرانی در خطر بحران هویت قرار دارد و این زنگ خطری است برای خانواده‌ها و کلیه ارگان‌های دولتی ذی‌ربط.

باتوجه به دردسترس بودن دین مبین اسلام در ایران و اهمیت جنبه هویتی زن مسلمان لازم به نظر می‌رسد که علاوه بر نگاه فقط معنوی و اخروی‌گرایی به قرآن و اسلام، پژوهشگران در پی آن باشند که مؤلفه‌های هویت زن مسلمان را استخراج و در قالب‌های جدید به جامعه رسانه‌ای ارائه کنند. چراکه راه آخرت از دنیا می‌گذرد و علاوه بر جنبه اخروی این امر، شاهد پیشرفت در زمینه‌های تولیدات رسانه‌ای براساس مبنای اسلامی باشیم.

پیشنهادات

به دلیل پرمخاطب بودن سریال پایتخت و اهمیت بازنمایی هویت زن مسلمان به پژوهشگران توصیه می‌شود فصل‌های گذشته مجموعه پایتخت را از همین منظر مورد تحلیل گفتمان انتقادی قرار داده و تفاوت‌ها و شباهت‌های آن‌ها را بررسی کرده و با تفسیر مناسبی که از گفتمان‌ها به دست می‌آید، جمع‌بندی متقنی از هویت زن مسلمان در این سریال به دست آید.

باتوجه به این‌که دین مبین اسلام پایه و قوام خانواده را متکی به زن و مرد در کنار یکدیگر می‌داند و پیرامون هویت‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی هر دو جنس (زن و مرد) تأکیدات فراوانی دارد، شایسته است پژوهشگرانی هم به جایگاه و هویت مرد در فصل‌های مختلف سریال پایتخت پرداخته و به موضوعات پژوهشی رسانه‌ای پیرامون مردان که در اسلام نیز پراهمیت جلوه داده شده است بپردازند.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. بانکی‌پور، امیرحسین (۱۳۹۳). نقش و رسالت زن. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۳. بشیر، حسن (۱۳۸۵). تحلیل گفتمان دریچه‌ای برای کشف ناگفته‌ها. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام
۴. پیشوایی، فریده (۱۳۹۹). نشانه‌شناسی گفتمانی ارتباطات خانوادگی، تعاملات اجتماعی و کنش‌های سیاسی در فصل ششم سریال پایتخت. قم: دین و رسانه. وابسته به اداره کل پژوهش‌های اسلامی صداوسیما جمهوری اسلامی ایران.
۵. چیت‌ساز قمی، محمدجواد (۱۳۸۳). گسست نسلی در ایران: افسانه یا واقعیت. تهران: جهاد دانشگاهی
۶. حاتمی، محمدرضا؛ مذهبی، سارویه (۱۳۹۰). رسانه و نگرش زنان به هویت جنسیتی خود. تحقیقات فرهنگی ایران. ۴(۲)، ۱۸۵-۲۰۹
۷. خنیفر، حسین؛ مسلمی، ناهید (۱۳۹۵). اصول و مبانی روش‌های پژوهش کیفی. تهران: نگاه دانش
۸. ذکائی، سعید (۱۳۸۱). نظریه و روش در تحقیقات کیفی. فصلنامه علوم اجتماعی. ۹(۱۷)، ۴۱-۶۹.
۹. رفعت‌جاه، مریم؛ روحافزا، فائزه (۱۳۹۱). مطالعه عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر نگرش هویت

- دینی زن مسلمان. مسائل اجتماعی ایران. ۳(۲)، ۶۱-۹۲.
۱۰. زردار، زرین؛ فتحی نیا، محمد (۱۳۹۲). بازنمایی اقوام ایرانی در مجموعه‌های پریننده تلویزیونی. مطالعات فرهنگ-ارتباطات. ۱۴(۲۴)، ۴۱-۶۲.
 ۱۱. سیمیر، رضا؛ رضایور، دانیال (۱۳۹۷). جایگاه زنان در گفتمان رهبران انقلاب اسلامی. زن و جامعه. ۲(۲)، ۱۳۳-۱۵۳.
 ۱۲. عطارزاده، مجتبی (۱۳۸۷). بررسی تطبیقی مفهوم جنسیت در اسلام و غرب. مطالعات راهبردی زنان. ۱۱(۴۲)، ۴۳-۷۸.
 ۱۳. فرقانی، محمد مهدی (۱۳۸۳). راه دراز گذار. تهران: انتشارات فرهنگ و اندیشه
 ۱۴. کرمانی، طوبی (۱۳۹۰). زن و بازیابی هویت حقیقی. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
 ۱۵. نیکخواه قمصری، نرگس؛ صادقیفسانی، سهیلا (۱۳۹۱). زنان فراتر از نقش‌های سنتی: بررسی جایگاه زن در کلام امام خمینی علیه السلام. زن در فرهنگ و هنر. ۴(۲)، ۵-۲۴.
 ۱۶. هرمزی زاده، محمد علی؛ فلاح برندق، مهدی (۱۳۸۸). نشانه‌شناسی سریال‌های پریننده با تأکید بر اخلاق: مطالعه موردی سریال «پایتخت». رادیو تلویزیون. ۱۰(۲۳)، ۳۱-۶۴.
 ۱۷. هرمزی زاده، محمد علی؛ صلواتیان، سیاوش؛ قاسمی تبار، سیدهادی (۱۳۹۷). بازنمایی روابط خانوادگی در فصل‌های چهارگانه مجموعه تلویزیونی «پایتخت». خانواده‌پژوهی. ۱۴(۱)، ۷-۲۲.

Critical Discourse Analysis of Muslim Female Identity in Paytakht 6

Najmeh Taghavi* (author in charge)
Seyyed Ali Mohammad Razavi**

Abstract

Purpose: To achieve the dominant discourse in the Capital Six series from the perspective of Muslim women and to recognize how to use cultural, media and gender symbols in the representation of Muslim women in this series and also to achieve a prominent ideology of introducing Muslim women. In the Capital Six series

Methodology: The approach of this research is qualitative; Therefore, the course of the present study is as follows: Using the method of critical discourse analysis of Fairclough Muslim Muslim identity in the series Capital Six has been studied

Findings: In this study, concepts taken from scenes, visual cues, dialogues, interpretations of the text, points of conflict in the identity of Muslim women and points of Muslim Muslim identity from different aspects (individual, family and social) in Capital Six series are examined. has taken.

Conclusion: Summarizing the findings of this study shows that the Capital series has not had six successful trends in presenting the identity of Muslim women in the family and community and has not provided proper awareness to the community in this regard. Thus, in the represented patterns, identities, interactions, and communications are fragmented and suffer from a lack of integration and cohesion, and the female identity in the Capital Six series wanders between the two discourses of Islamic identity and the current feminist discourse. It is in the West and the major pattern of women's identity at the individual, family and social levels is eclectic in both discourses.

Keywords: Discourse Analysis, Female Identity, Muslim Woman, Capital Series

* Master's degree, Faculty of Religion and Media, IRIB University Qom.

** PhD in Sociology, Isfahan University, Isfahan, Iran azarbakhsh2005@gmail.com.